

**Egy földtanász-polihisztor a XIX. századból:
Kovács János (1816–1906)**

**János Kovács (1816–1906)
a Geologist and Polyhistor from the 19th Century**

**János Kovács (1816–1906)
un geolog din secolul XIX.**

DÁVID Lóránt

Károly Róbert Főiskola, Turizmus Tanszék, Gyöngyös
email: davidlo@karolyrobert.hu

ABSTRACT

This paper deals with the scientific activity of János Kovács (1816–1906), a forgotten teacher and geologist of Reformed College in Debrecen (Hungary).

REZUMAT

Articolul prezintă activitatea științifică a lui János Kovács (1816–1906), profesor și geolog uitat al Colegiului Reformatei din Debrecen (Ungaria).

1. BEVEZETÉS

A XIX. század derekán több mint negyven évig élt és dolgozott a Debreceni Református Kollégium ősi falai között korának kiemelkedő természetkutatója, Kovács János.

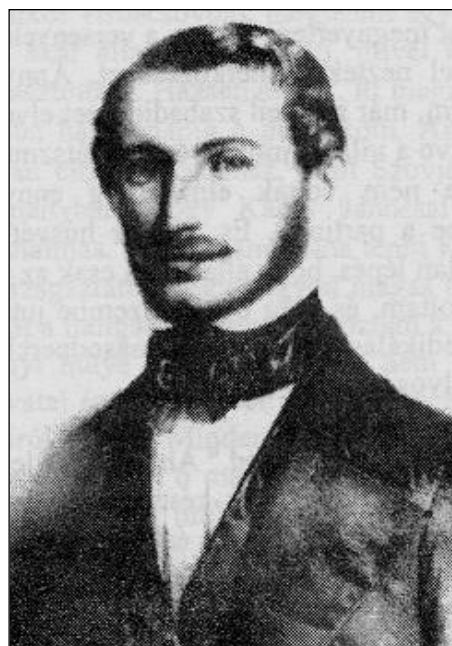
Végigtekintve munkásságán, Debrecen és a magyar természetismeret méltatlanul korán elfeledett tudóstanárának, a magyar Afrika-kutató természetbúvárnak (Kálmánchey E., 1964) az emlékét szeretnénk ápolni azzal, hogy szerteágazó munkásságából – tanár, tudós, múzeumalapító, botanikus és közéleti személyiség – felidézzük a földtani, növénytani és állattani kutatásaival kapcsolatos fejezeteket.

2. FIATALKORI ÉVEK

Hetényi Kovács János 1816. november 13-án született Szeghalmon. Elemi iskolai tanulmányait szülőhelyén, majd Hajdúszoboszlón végezte. Bizonyára korai árvaságra jutásának is szerepe volt abban, hogy 1833-tól a Debreceni Református Kollégiumban – mely a tehetséges, de szegény sorsú diákok felkarolásában mindig élen járt – folytatta tanulmányait. 1836-ban, felsőbb osztályba lépve a Kollégium Akadémiai Tanszakára került, ahol bölcséleti, jogi és teológiai tanulmányokat folytatott (Tóth L., 1989).

Tanulmányai elvégzése után is a kollégium falai között maradt, „mint a 4-ik nemzeti iskola „praeceptor”-a, mint a szolgagyermek „inspector”-a, mint az első éves „philosophusoknak praeses”-e, az ó- és középkor történetében, az algebrában, geometriában s a görög nyelvtanban mint „contrascriba” és mint „senior, egészen 1844-ig” (Nagy J., 1894/1895).

Életében jelentős fordulat 1844-ben történt. Az év márciusában – valószínűleg Szőnyi Pál ajánlására (Tóth L., 1989) – gróf Tisza Lajos geszti birtokán nevelői állást ajánlott neki. A fiatal tanár nem lett azonnal a nyolc éves Tisza Domokos házitánítója, mert Tisza gróf beleegyezésével tanulmányai kiegészítésére két éves külföldi tanulmányútra indult. Előbb német nyelvtudása tökéletesítésére

Lőcsére, majd Németországba, főként a berlini egyetemre utazott, hogy ott az eddig elhanyagolt természettudományos-zoológiai műveltségét kiegészítse (Szablyár P., 1984), mi több, hogy „a tanítás és nevelés nagy mesterségében mind elméleti mind a köz- és magántanító és nevelőintézetek látogatása által eszközölhető gyakorlati kiképzetést” szerezzen (Nagy J., 1894/1895).

3. A HÁZITANÍTÓ

Két éves tanulmányútja után 1846. október 1-től már nyugodt lelkiismerettel foglalhatta el Geszten a megtisztelő házitanítói állást. Hajdani tanára, a geszti birtokon elődje, Szőnyi Pál módszerét átvéve, maga is igen nagy hangsúlyt fektetett az oktatásban a szemléltetésre. Ezért a grófi családhoz több ezer darabos növény- és néhány száz darabot számláló ásványgyűjteménnyel érkezett (Tóth L., 1989).

A birtokon 1851-ben fél évig együtt dolgozott Arany Jánossal, (Gyöngyösi L. 1901.) aki – ahogy 1851. február 13-án Gesztről írott levelében nevezi Kovács János – „nemcsak mint foglalkozási, de egyszersmind elvi tekintetben is tanító” társa volt. Tisza Domokos tanítása mindkettejük számára sok örömet adhatott, mert a Tisza család legifjabb tagja „igazi Tisza volt – telve olthatatlan és kiirthatatlan becsvágygal, szívós akaratral, célratörő tudatossággal. (...) könyörtelen önpusztítással használt ki minden percet, tanult és olvasott, olykor felhasználva rájuk az éjszakákat és a hajnalokat is (...) nem tudta elviselni, ha lemarad bárkivel szemben is ...” (Elek L., 1982).

4. GEOLÓGIAI ÉS BARLANGI KUTATÁSAI

A nagy tekintélyű, sokoldalúan képzett tudós-tanár Kovács János, ha munkája engedte, természettudományos kutatásokat is végzett. A budai hegyekben több alkalommal folytatott „földösméri” (geológiai) kutatásai elismeréseként a Magyar Királyi Természettudományi Társulat 1846. május 19-én rendes tagjai közé választotta. A társulatban is aktív kutatómunkát végzett. Ismertetést tartott pl. az ún. „istennyila”-féle kövekről (Tóth L., 1989). Istennyila köveknek, vagy ördögujjának nevezik a köznyelvben a meszes héjú, kúpos, szivar vagy csap alakú, alsó részén csúcsos, felső részén elkeskenyedő tompa formájú kőületeket, a belemniteket (Veres B., 1985).

Földtani vizsgálódásaival geszti tartózkodása alatt sem hagyott fel, sőt 1847. november 1–6. között a Természettudományi Társulat megbízása alapján végez a Bihar-megyei Réz-hegységben és a környező területeken geológiai vizsgálatokat. Kutatása az egész országra kiterjedő feltáró programba illeszkedett, melynek célja az ország geológiai adottságainak felmérése volt (Tóth L., 1989). Útjára nem egyedül ment, társa Jugovics István, Bihar megye főorvosa volt (Nagy J., 1894/1895).

A területen végzett geológiai és „vegybontani” elemzéseiről a „Kirándulás a Bihar megyei Rézhegyek kőszén és asphalt telepeinek megtekintésére” című értekezésben számolt be (Tóth L., 1989).

Célja, hogy felmérje „a Rézhegyek, tudtommal soha rendszeresen nem vizsgált földismeit, geológiai viszonyait” (Nagy J., 1894/1895).

Elemzése elején hangsúlyozza a hazai természettudományos kutatás hátrányos helyzetét: „... Mily kevésre becsültek még nálunk a természetnek oly gazdag áldásai, eléggé bizonyítja csak az is, hogy a rézhegyi gazdag kőszén és asphalt telepek nemcsak az országban, de magában Bihar megyében is oly kevésé ismeretesek, hogy a Magyar Királyi Természettudományi Társulat másfél év elfolyása alatt alig tudott vegybontani való példánydarabokra szert tenni a nevezett megyei kőszéntelepekről. Mi egyszersmind szomorú bizonyítása annak, mennyi nehézséggel kell küzdenie egy tudományos társulatnak, melynek gépezetét csak magok a tagok kénytelenek kenegetni, akik, hogy dolgozhassanak, a munkálatok összhangzásba jövén, egyik a másikat segíthessék, évenként 6 p.ftot áldoznak ezen célra. Kevés biz az!... Hány gazdag földesúr nem ad ennyit egész életében a természettudományok előmozdítására.” A későbbiekben megállapítja, „... ha talán más hasznot nem hajtának is, általa legalább vizsgálatom további folytatására magamat előkészítsem” (Tóth L., 1989).

Beszámolójához az általa bejárt és megismert területről térképvázlatot is mellékel (U. Nagy I., 1988). Egy a „Rézbánya vidékének földismeit térképe” című magyar nyelven írt, jelmagyarozatában hatféle színt használó, Kovács János által rajzolt térképvázlat a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattárában ma is megtalálható (Kovács J. hagyatéka R 3232).

Bihar megyei földtani felméréseit a következő években morfológiai, paleontológiai, biospeleológiai, botanikai és zoológiai megfigyelésekkel egészítette ki, hogy a területről teljes természetrajzi képpel rendelkezzen. 1847–1855 között, a Sebes- és a Fekete-Körös vidékén tett hat kutatóúton több mint húsz barlangot keresett fel (Szablyár P., 1984), hogy szerteágazó vizsgálatait elvégezze.

Föld- és őslénytani kutatásairól a Magyarhoni Földtani Társulat Előadásán számolt be (Kovács J., 1863).

A vizsgálatok, feltárások helyszínének megválasztását, a kutatásba csak később bekapcsolódó Petényi J. Salamon egy értekezésében így indokolta: „A föld- s így az őslénytani kutatások gazdagabb bányái többek között a mély vízmosások, a hegyszakadások és hegyomlások. Ott merülnek fel a természetbúvár számára sok érdekes kincsek, mellyek különben előtte évek ezreitől fogva a sötét föld gyomrában elzárva feküdtek. Azokat tehát az őslény barátjának fel kell keresni” (Petényi J. S., 1854).

Őslénytani és barlangbiológiai megfigyeléseiről Kovács János így számolt be: „... 1853. aug. havában a Körös völgyének egy részét N. Váradtól Élesdig, s különösen a pesterei határban eső Igricz nevű barlangot (Peștera Igrîța – Igricz-csontbarlang) (a barlangok mai nevének azonosítása Mátyás Vilmos: A Bihar hegység turista kalauza című könyve alapján történt – a szerző) vizsgáltam meg, s nagy örömmre felfedeztem, hogy az egy igen gazdag csontbarlang ...”. A barlangban különösen a „Medve örvény” nevű, agyaggal kitöltött üreg adott igen gazdag leletet, hisz itt Kovács János 600 különféle (Mátyás V., 1988), részben a barlangi medve (*Ursus spealeus*) különböző korú egyedeitől, részben a őskori gímszarvastól (*Cervus elaphus primigenius*) származó csontot talált (Tóth L., 1988).

A Bihar-hegység Sebes- és Fekete-Körös közötti területe ismert – esetleg még ismeretlen – barlangjainak főképpen paleontológiai szempontú kutatásába 1854. június 12-től kapcsolódott be Petényi Salamon János (Petényi S. J., 1854), korának Európa szerte elismert paleontológusa és ornitológusa. A tudományos karrier kezdetén álló Kovács János számára különösen gyümölcsöző volt kettejük együttműködése. Gazdag szakmai tapasztalatokat eredményező közös munkájukra így emlékezett vissza 1863-ban: „... 1854. Jun. havában felejthetetlen emlékü Petényi barátommal ismét a Körös völgyét vizsgáltuk meg; de most N.Váradtól egészen Brétkéig vizsgáltunk, fő tárgyát tevén a pesterei határban eső Igricz és Pösnicze nevű barlangok, s a kalotai Vále mnyéré (kék pataknak) a Pisnica mnyéré (kék pincze) barlangjába való berohanása; ... a Fericsei, Oncsászai, Funáczi és Segyesteli barlangokat...végre a tenkei vasas fürdőt és a ripai kőbányákat vizsgáltuk meg ...” (Kovács J., 1863).

A barlangi kutatásokat „... 1854. okt. havában ... egyedül folytattam, N. Révet téve kiindulási pontul, meglátogatva a Paskuj, a tündérvári és az egymást tetéző három Policséirilör barlangot, a batrinui és fundaturai vízvesztő lyukakat, a Ptyatra Solymoluj, Gropaleczu és ponori barlangokat, Bánlakán a nagyszerű Magyar barlangot, s a sergesi határban a Cziklut” (Kovács J., 1863).

Kovács János több mint húsz – főképp Bihar-hegységbeli – barlangban végzett gyűjtéseinek és kutatásainak eredményét több szempontból értékelhetjük. Paleontológiai vonatkozásban ő a legjelentősebbnek az Igricz- (Peștera Igrîța), Oncsászai-csontbarlang, a (Pestera Onceasa-t) P. Zmeilor de la Onceasa, Sárkánybarlang és a Fericsei-barlangot (Pestera de la Ferice, Harasztosi-csontbarlang) tekinti. Értékelése szerint „... a csontok úgy látszik csak az Igricz-barlangban vannak még most is az állatok ősidei tanyáján, a többiekben pedig a víz által hordattak azon helyre, a hol most hozzájuk lehet jutni (Kovács J., 1863).” Őslénytani kutatásában nagy sikert jelentett, hogy az Igricz-barlangban ő fedezett fel két ősfajt, a barlangi ősfarkast (*Canis lupus spelaens*) és a barlangi hiénát (*Hyena spelaea*) (Tóth L., 1989). A hálás utókor az Oncsászai-csontbarlang egyik – a kihalt barlangi medve csontjait igen nagy mennyiségben rejtő – oldalágát Kovács Jánosról nevezte el (Mátyás V., 1988).

Biospeleológiai megfigyeléseinek ugyancsak tudománytörténeti jelentősége van: „... Ami az élő faunát illeti, arra nézve sem volt eredménytelen több rendbeli utazásom: nevezetesen a *Rhinolopus clivosus* (dombos patkócz), melyet eddig csak Dalmátiában találtak Európában, elébb a tündérvári, később a bánlakai és pesterei barlangokban felfedeztem (...). Nekem pedig a fericsei barlangban egy még eddig egészen ismeretlen bogarat volt szerencsém találni a *Catops fericensis*” (Kovács J., 1863). Az élő barlangi fajok közül tehát a *Catops fericensis* (Petényi S. J., 1854) és a *Drymeotus kovacsi Milliere* felfedezése jelzi a barlangi kutatómunka eredményességét (Nagy J., 1894/1895).

Bihari kutatásai során nagy mennyiségű kőzetet és különféle ásványokat is begyűjtött, sőt „még arra is gondot fordítottak, hogy a helyi lakosoktól megtudják, hogyan nevezik az egyes leleteket, mintákat a mindennapok nyelvhasználatában.” (Tóth L., 1988).

Bár nem volt képzett régész, a barlangokban talált nagyszámú cseréptöredék alapján megpróbált néhány következtetést levonni: „... a Rév és Bánlaka között eső minden barlangban igen sok durva-vastag cserepet találtam, melyek arra mutatnak, hogy ezen barlangokat valaha emberek lakták; de az igazi csontbarlangokban, éppen a csontokkal vegyesen emberi lénynek semmi nyomára nem akadtam, s úgy hiszem ezen barlangokból nem lehetne megmutatni, hogy ezen állatfajok kivesztek már létezett a földön emberfaj, – mit a külföldnek több csontbarlangjában már bebizonyítottak ...” (Kovács J., 1863).

A Bihar-hegységben tett kutatóútjai során felkeltette érdeklődését a mészkőfelszín és a barlangi képződmények rendkívüli változatossága is. Járt az 1774-ben írt Magyarország első barlangleírásában szereplő

Fonácai- v. Szénaverősi-cseppkőbarlangban (Pestera de la Fânățe). Valószínűleg megfigyelte az azóta már szétrombolt cseppkőformákat is (Mátyás V., 1988). Megkereste a régóta csodának tartott és szent helyként tisztelt „... kalugyeri Izbuc nevű félbehagyó (váltó-, vagy időszakos – a szerző) forrást ...” (kalugyeri Dagadó-forrás, Izbucul de la Călugări), de a ritka természeti jelenségre nem ad magyarázatot.

Kovács János kísérletet tett a felszín alatti patakok útjának feltárására, a víznyelők és források kapcsolatának megállapítására is. Megvizsgálta „... a kimpanyászka nevű (Jókai-víznyelő, Cămpăneasca) víznyelő barlangot, mint ezen víznek Vaskóh mellett a hegyből történő ismételt kifolyását ...” (Kovács J., 1863). A víznyelő kifolyását száz évvel később Mátyás Vilmos sem tudta egyértelműen megállapítani: „... a fluorescein vízfestés nem tudta kimutatni összefüggését a vaskohi karsztforrással, ez mégis bizonyosra vehető” (Mátyás V., 1988).

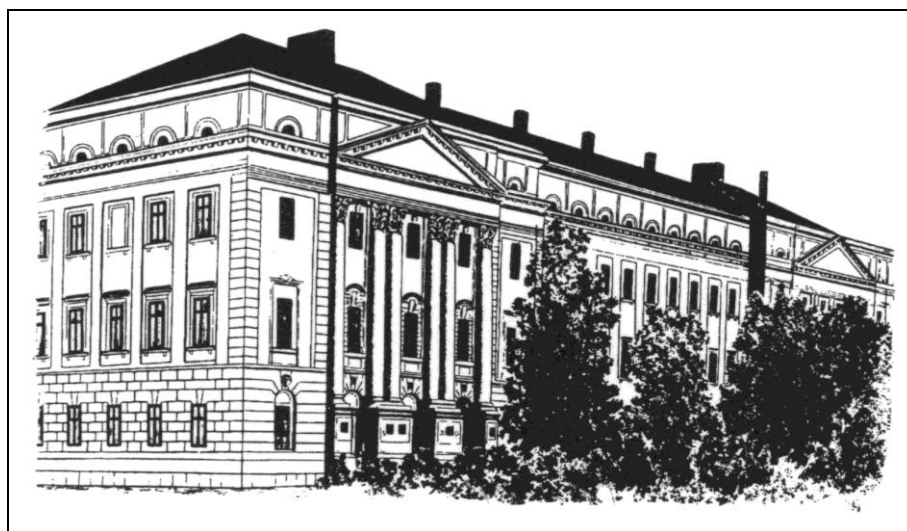
Kovács János a Bihar-hegységben végzett kutatásairól 1863-ban a Magyarhoni Földtani Társulatban számolt be. A nyolc éven át végzett előre megtervezett gyűjtő, az okokat és összefüggéseket feltárni igyekvő, helyenként szükségszerűen feltételezésekbe bocsátkozó elemző munkájáról elmondhatjuk, hogy meghatározó eredményekkel gazdagította a magyar tudomány tárházát. A Bihar-hegység barlangjainak vizsgálata során összegyűjtött állatokat, növényeket és 363 őscsontot a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Geológiai és ásványtani vizsgálatainak határokon túli elismerését jelentette, hogy 1867-ben a bécsi Geológiai Társulat levelező tagjává választotta.

5. AZ AFRIKA-UTAZÓ

Kovács János hazai tájakon tett tudományos utazásai tanítványa Tisza Domokos életének balsorsra fordulása miatt félbeszakadtak. Tanítványa egyre súlyosbodó tüdőbajban szenvedett, ezért „... súlyosan mellbeteg növendékemmel küldtettem ki, hogy az egyiptomi, núbiai langyos, száraz tél adja meg neki azt, mit itthon az orvosi tudomány meg nem adhatott ...” (Kovács J., 1857). A geszti nevelő a kényszerű, mégis örömmel vállalt egyiptomi utazásra rendkívüli alapossággal készült föl. Korának ismeretanyagát valamint hazai (Petényi Salamon János, Brassai Sámuel, Herman Ottó, Frivaldszky János) és más országbeli tudóstársainak ajánlásait felhasználva előzetes tanulmányokat folytatott. Ismeretei elmélyítésére és kibővítésére az Egyiptomba való utazás során még felkereste Trieszt, Velence, Alexandria, Kairó és Bejrút legjobb szakembereit is (Nagy J., 1941).

A hosszú út alatt a Nemzeti Múzeum és a Természettudományi Társulat előzetes felkérése alapján gyűjtendő növények és állatok konzerválására úticsomagjába gyűjtő- és preparáló-felszerelést, és ezzel foglalkozó szakmunkákat is tett (Nagy J. hagyatéka R 3126).

Megállapíthatjuk, hogy Kovács János a korlátozott lehetőségek ellenére néprajzi, etnográfiai, állat- növény- és kőzetgyűjtésével, klimatológiai, antropológiai, a Nílus áradásával és a földműveléssel kapcsolatos megfigyeléseivel kiemelkedő érdemeket szerzett. Szerteágazó megfigyeléseinek eredményei korszakos jelentőségűek, hiszen a hajdani debreceni református kollégiumi diák, később tanár volt az első magyar kutató, aki természettudományos megfigyeléseket végzett a Nílus völgyében.

A Debreceni Református Kollégium épülete

6. HERR PROFESSOR JOHANN KOVÁCS

Az út kiemelkedő természettudományos eredménye ellenére igazi célját mégsem érte el. A gyógyíthatatlan tüdőbajban szenvedő, Tisza Domokos 185. június 21-én meghalt (Tóth L., 1989.). Tanítványának halála után Kovács János elhagyta a geszti birtokot. A neves és népszerű természettudóst több állás is várta. A Nemzeti Múzeum tudományos tisztviselői, a kecskeméti és a nagykőrösi gimnázium tanári állást kínált neki (Nagy J., 1894/1895). Ezek helyett 1856 októberében visszatért Debrecenbe. A Református Főgimnáziumban felajánlott tanári állást fogadta el, mert „... egy 40 év körül járó férfinak nehéz már idegen körben megfakadnia, és a legelső kedvező alkalom visszacsalja gyermekkorá barátaai közé ...” (Tóth L., 1989.).

Az ősi Alma Mater falai közé nem érkezett üres kézzel. Magával hozta a tíz éves geszti nevelőség alatt összegyűjtött 4000 darab szárított növényt, 56 fajta tojást, 18 fajta koponyát, egy több mint 100 darabból álló őscsont gyűjteményt és az általa felfedezett *Drymeotus kovacsi* Milliere barlangi bogárnak 12 példányát (U. Nagy I., 1988).

Bár az egyiptomi utazás egész későbbi életét végigkísérte, úttörő munkájának eredményeit a maga számára sohasem fordította. „... Ezen útjáért legfeljebb a félig tréfás „egyiptomi” előnevet kapta ...” (Nagy J., 1941).

Talán ez a szerénység, a gimnázium falai közé való visszavonulás az oka, hogy – bár a korabeli debreceni lapok (Debreceni Ellenőr, Debreceni Hírlap, Debreceni Közlöny) hasábjain a későbbiekben többször jelentek meg afrikai útjával kapcsolatos írásai és néhányszor élménybeszámoló tartására is felkérték – korszakos jelentőségű útja lassan a feledés homályába merült. Ezért a Debreceni Ellenőr már említett számának cikkírója így rója meg a debrecenieket: „... A (...) felolvasás csak részben felelt meg a hozzá kötött kívánalmaknak, a mennyiségben csak csekély számú hallgatóság jelent meg és ezek jó részét is (...) hölgyek képezték. E jelenség nemigen fényes világot vet a helybeli művelt közönségre (...), kiknek saját érdekükben is tömegesen kellene az ily nemes cél érdekében rendezett felolvasáson részt venni ...” (Debreceni Ellenőr 1881).

Kovács János Debrecenbe való visszatérése után még négy évtizedig szolgálta a magyar oktatást, tanította és nevelte a gimnáziumi diákságot. Hajdani iskolájában a természetrajz és a földrajz tanára, majd két ízben annak igazgatója lett. Nevéhez fűződik a nagy értékű Szőnyi-féle – több mint húszezer darabból álló, a híres kabai meteoritot is tartalmazó – ásványgyűjtemény megszerzése és két év alatti katalogizálása (Tóth L., 1989). Elsőként jelezte a kabai meteorit szervesanyag-tartalmát (Nagy S., 1932). A fáradhatatlan Kovács János volt a lelkes gyűjtője és gondozója a kollégium további három – az állat-, a növény-, a régészeti- és népiismereti – gyűjteményének is.

Kifogyhatatlan energiájából éppúgy áldozott a Fűvészkert állandó bővítésére és ápolására, mint a Debreceni Kertészeti Egylet vagy a Debreceni Felolvasó Kör megszervezésére.

Kovács János, a hajdani Afrika-kutató, a Tiszántúli Evangélikus Református Középkolai Tanáregyesület rendes, a Bécsi Geológiai Társulat levelező tagja, a Kollégiumi Természetrajzi Múzeum öre 1896-ban, nyolcvan évesen, negyven évi odaadó szolgálat után, mint a kollégium első állami nyugdíjas tanára vonult nyugalomba (Dr. Nagy J., 1941).

Kapcsolatát a kollégiummal a nyugalomba vonulás szalacsi éve alatt sem szakította meg, arra mindig szeretettel gondolt, mint ahogy 1896-ban írta „... gondolatomban ott vagyok én minden nap oly sok évi működésemnek most is kedves emléké színterén, a főiskola falai között, a múzeumban, a fűvészkertben (...) áldja meg a jó Isten a főiskolát, a nagy magyar alföld világitó tornyát”.

7. A HAGYATÉK SORSA

Kovács János életpályájának, tudományos tevékenységének megrajzolását, a fehér foltok eltüntetését nagymértékben megnehezíti, hogy – amint az életmű legszakavatottabb kutatója, Nagy Jenő már többször idézett hagyatékában olvasható – „Kovács Jánosra vonatkozó összes anyagom, jegyzetek, kéziratok, eredeti levele, az eredeti utinapló (...) 1944-ben elpusztult”. Debrecenben a Református Kollégiumban úgy tudják, hogy a megsemmisítő bombatámadás után a közeli házak lakói egyes értékeket elvittek, így akár a Kovács János hagyaték egyes darabjai is fellelhetők talán. Ezt valószínűsíti néhány – a Kézirattárban meglévő – késői levél, illetve térképábrák. További dokumentumok felbukkanásának esélye mégis meglehetősen csekély, hiszen Nagy J. 1946-ban bekövetkezett haláláig számtalan kísérletet tett az elkallódott, de esetleg meg nem semmisült értékek felkutatására, visszaszerzésére.

IRODALOM

- Arany János összes művei – Arany János levelezése
XV. kötet; 1828-1851, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 341. p.
XVI. kötet; 1852-1856, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 646. p.
- A Debreceni Református Kollégium tanárai és legkiválóbb növendékei (1549-1925), Összeállította: S. Szabó J., Debrecen, 1926. 39. p.
- Balázs Dénes (szerk.): Magyar utazók lexikona, Panoráma, Budapest, 1993. pp. 218-219.
- Debreceni Református Kollégium 1857. évi Értesítője pp. 1-17.
- Debreceni Református Kollégium Milleneumi Értesítője, Debrecen, 1894/1895. pp. 381-383.
- Debreceni Református Kollégium Története, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest, 1988. pp. 224-522.
- Debreczeni Ellenőr, 1881. jan. 8. 4. p.
- Elek László: Arany János és Tisza Domokos, Új Auróra, 1982/3. pp. 96-111.
- Gyöngyösi László: Arany János élete és munkái, Budapest, 1901. 180. p.
- Kálmánchey Endre: Az első magyar Afrika-kutató természetbúvár, Természettudományi Közlöny, 1964. március 143. p.
- Kovács János hagyatéka, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára, 3232 jelzet alatt
- Kovács János: Földtani kirándulások Bihar megyében a Sebes- és Fekete-Körös közti vidéken, Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai, 1863. II. kötet, pp. 54-64.
- Mátyás Vilmos: Bihar-hegység turistakalauz, Sport, Budapest, 1988. pp. 76-195.
- Nagy Jenő hagyatéka, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára, 3126 jelzet alatt
- Nagy Jenő: Kovács János, a Református Kollégium egykori tanára, az első magyar természetkutató utazó Afrikában, Debreczeni Képes Kalendárium, 1941. pp. 92-94.
- Nagy Jenő: Kovács János az első magyar természetkutató utazó Afrikában, Debreceni Református Kollégium Milleneumi Értesítője 1894-1895. Debrecen, pp. 381-383.
- Nagy Sándor: A jó öreg Kollégium, Hajdúhadház, 1932.
- Petényi S. J.: Bihar vármegyének Sebes és Fekete Körös közti hegyláncolatainak tett természettudományi utazásának rövid vázlatja, Magyar Akadémiai Értesítő, XIV. kötet, 1854. pp. 224-232.
- Szabylár Péter: A hazai tudományos barlangkutatás két úttörője: Petényi Salamon János és Kovács János, Karszt és barlang, 1984/1. pp. 31-36.
- Tóth Lajos: Az Afrika-kutató Kovács János élete, Szeghalom, 1989.
- U. Nagy István: Kovács János ébresztése, Új Auróra 1988/1. pp. 107-114.
- Veres Bertalan: A földrajzoktatás alakulása a Debreceni Református Gimnáziumban a XIX. század közepén, Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának Évkönyve, Debrecen, 1984-1986. pp. 85-111.
- Veres Bertalan: A földrajzoktatás alakulása a Debreceni Református Kollégiumban a XIX. század közepén (1848-1858) OTDK Pályamunka, Debrecen, 1984. pp. 29-34.